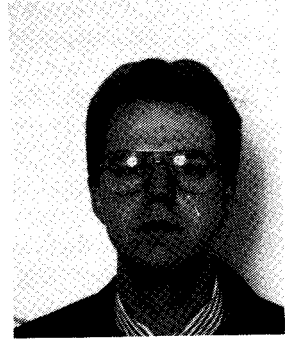

Drs. W.F. Scholten

Ervaringen van christelijke leden van de PvdA

Het christen-zijn is geen plus in de PvdA. Toch was bij de verkiezingen van 1986 40% van de kiezers 'kerkelijk' en zijn het 30% van de leden. Hoe vergaat het die christelijke leden van de Partij van de Arbeid? Een beeld van hun ervaringen, gegeven op basis van de doctoraal-scriptie Politicologie, die de auteur in juni 1989 afrondde.

De aanleiding is meestal snel gevonden. De ene keer bezoekt een socialistische minister pontificaal een abortuskliniek. Een andere keer probeert de fractie van sociaal-democraten in de Tweede Kamer het verbod van reclame op zondag om zeep te helpen. Gevoelige politieke onderwerpen, zeker voor veel christen-democraten, die ruim voldoende zijn om het immer slimerende gevoel weer klaar wakker te schreeuwen: 'Zie je wel, ik heb het altijd al gezegd, die socialisten zijn gewoon anti-christelijk'.

Zo op het eerste gezicht lijkt die uitspraak zeker te kunnen worden onderbouwd en niet alleen door de meest recente voorvallen. Wie herinnert zich niet de ontboezeming van wijlen Joop den Uyl op Paaszondag 1986 voor de IKON-radio? Waarschijnlijk weten weinig mensen nog wat hij heeft gezegd, maar dat het erg krenkend was voor de christenheid staat bij velen nog als een paal boven water (ter

opfrissing: 'De christen voelt zich beter dan de heiden. Hij heeft iets aparts met Onze-Lieve-Heer').

Het gevolg was een hevig tumult, vlak voor de verkiezingen van de Tweede Kamer. De brievenrubriek van ochtendblad Trouw was weken boordevol gevuld met verontwaardigde reacties van het christelijk volksdeel. Ook binnen Den Uyls eigen partij had men moeite met de uitspraak. Ds. A.A. Spijkerboer (secretaris van de Protestantse Werkgemeenschap in de PvdA) bekende voor de NCRV-radio dat hij wel eens de indruk kreeg dat de PvdA 'dat christendom niet zo nodig vindt' en dat christenen in de partij 'nog heel sceptisch bekeken' worden. En professor H. de Lange, voorzitter van het Trefpunt van Socialisme en Levensovertuiging, vond de uitspraak 'uiterst dom en denigrerend' en tactisch niet sterk. Zo vlak voor de verkiezingen zou het CDA dat zeker tegen Den Uyl gebruiken en de zwevende kiezer is nu nog moeilijker binnen te halen, aldus De Lange.

Het is tekenend voor de spanningsvolle relatie tussen christenen en de sociaal-democratie, die al een lange geschiedenis kent. Kerkelijke vergaderingen hebben

---

Drs. W. Scholten (1964) studeerde politicologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en is nu parlementair redacteur bij de Gemeenschappelijke Pers Dienst (GPD).

vaak moeite gehad met gelovigen die lid werden van een niet-christelijke partij. Het beruchte Mandement van de rooms-katholieke bisschoppen in Nederland uit 1954, waarbij het lidmaatschap van de PvdA sterk werd ontraden, is nu al jaren ingetrokken, maar in de praktijk hebben veel katholieken en protestanten nog steeds behoorlijke reserves tegen alles wat naar socialisme riekt. Christenen die de overstap naar de sociaal-democratie hebben gemaakt, moeten zich daar nog terdege voor verantwoorden. Niet voor niets heeft het boekje 'Geloven in de PvdA?' dat in 1986 verscheen als ondertitel 'verantwoording voor een keuze'. Het is blijkbaar veertig jaar na de Doorbraak nog nodig om te verklaren waarom men als christen niet van een christelijke of christen-democratische partij lid is. Aan de andere kant moeten christenen binnen de PvdA zich ook nog altijd verdedigen tegen forse kritiek. 'Het christen zijn is inderdaad geen plus in de partij' zei de eerder genoemde De Lange eens. En velen zeggen het hem na. Een gemeenteraadslid uit Terneuzen gaf op een PvdA-congres in 1987 een voorbeeld van wat haar in dit verband is overkomen. Bij de installatie van de nieuwe gemeenteraad legde zij bewust de eed af. 'Als u eens wist hoe ik me daarvoor binnen de partij heb moeten verantwoorden.'

Christenen die voor de PvdA kiezen, moeten zich vaak naar twee kanten toe verdedigen: naar zowel mede-gelovigen als niet-gelovige partijgenoten. Oud-minister Van Kemenade verwoordde de positie van christenen binnen de partij eens als volgt: 'Ik zit daar op dat merkwaardige kruispunt: socialisten die het maar raar vinden dat een katholiek de sociaal-democratie is aangedaan, terwijl je in katholieke kring zeer verdacht bent als socialistisch politicus'.

In mijn doctoraalscriptie heb ik slechts één kant van dit probleem belicht: ervaringen van christenen binnen de PvdA. Het probleem van de 'socialistenhaat' bij veel gelovigen is ook een boeiend onderwerp,

maar valt buiten het bereik van het onderzoek.

De vragen die ik heb geprobeerd te beantwoorden waren: wat vinden christelijke leden van de PvdA van de politiek-inhoudelijke standpunten van hun partij; hoe ervaren die leden de politieke cultuur van de PvdA en hoe ervaren zij de houding van hun partij ten opzichte van het christelijk geloof en kerk? Op deze vragen zal ik hier na kort ingaan, waarna de conclusies volgen.

Omdat literatuur over dit onderwerp schaars was, heb ik naast een literatuurstudie interviews gehouden met tien vooraanstaande christelijke leden van de Partij van de Arbeid.¹ Dit zogenaamde 'kwalitatieve onderzoek' levert geen resultaten op die generaliseerbaar zijn. Kwalitatief onderzoek wil een probleem inzichtelijk maken en bepaalde hypothesen formuleren. Juist bij onontgonnen onderzoeksterrein waar praktische vraagstukken aan de orde zijn en waar het gaat om inzichten, opvattingen en handelingen van de onderzochten, is zo'n onderzoeksmethode geschikt.

Keuze voor PvdA

De Partij van de Arbeid, die in 1946 is opgericht, moest de politieke Doorbraak in de naoorlogse Nederlandse samenleving tot stand brengen. Wat men wilde doorbreken waren de verschillende scheidslijnen, zoals die concreet gestalte hadden gekregen in de zuilen. Het idee van de Doorbraak betekende een verwerping van de Antithese, de gedachte (van Abraham

1. Dat waren: drs. B. Barends (secretaris AG der Woodbrookers); mw. drs. I. Dales (minister van Binnenlandse Zaken); mw. drs. E. Herfkens (oud-tweede-kamerlid); prof. dr. H.M. de Lange (voorzitter Trefpunt van Socialisme en Levensovertuiging); dr. D. van Ooijen (eerste-kamerlid; oud-voorzitter Centrum voor Levensovertuiging en Politiek); J. Ter Laak (oud-lid Werkgroep Christenen binnen de PvdA); ds. L.H. Ruitenbergh (oud-bestuurslid PvdA; oud-bestuurslid Woodbrookers); drs. H.J. Scheps (oud-tweede-kamerlid; oud-secretaris PCWG); ds. A.A. Spijkerboer (secretaris Protestantse Werkgemeenschap in de PvdA) en drs. P. Stoffelen (tweede-kamerlid; oud-medewerker Wiardi Beckman Stichting).

Kuiper) dat er tussen gelovigen en niet-gelovigen op maatschappelijk-politiek terrein per definitie een tegenstelling bestaat. Christenen zouden volgens de Doorbraak-gedachte zonder moeite voor de PvdA moeten kunnen kiezen.

In de praktijk viel dat nogal tegen. De confessionele partijen bleven gewoon bestaan en groeiden zelfs naar een eenheid. Vijfenvestig jaar later menen daarom velen dat de Doorbraak is mislukt. In dat debat meng ik mij liever niet, maar toch kan niet ontkend worden dat een aanzienlijk deel van de PvdA-aanhang zich 'kerkelijk' noemt. Van de kiezers is dat (in 1986) veertig procent, van de leden dertig (zie tabel voor onderverdeling naar kerkelijke richting).

Tabel Religie kiezers en leden PvdA (%)

	kiezers	leden
Rooms-Katholiek	22,2	8,9
Nederlands Hervormd	11,5	17,2
Gereformeerd	1,8	0,5
Overig	4,4	4,1
Geen godsdienst	60,1	69,2

Uit: De achterban van parlementariërs (kiezers en partijleden). M.L. Zielonka-Goei e.a., in: Jaarboek 1987 van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen, 1988.

Uit de tien gesprekken met de tien geïnterviewde christenen in de PvdA blijkt dat bij de toelichting van de keuze voor de Partij van de Arbeid de woorden gerechtigheid en rechtvaardigheid opvallend vaak vallen. Zij kiezen voor die partij omdat de PvdA rechtvaardigheid in de politiek vooropstelt. Vooral de solidariteit met en het opkomen voor de mensen aan de onderkant van de samenleving, zowel nationaal als internationaal, wordt daarbij belangrijk gevonden. Christelijke leden van de PvdA zien allen een relatie tussen hun geloof en hun keuze voor die partij. Normen en waarden die in het geloof centraal staan, zien zij meestal het beste vertaald in de opstelling van de PvdA.

Gevraagd naar die standpunten waar zij moeite mee hebben, noemen zij de PvdA-uitspraken over abortus en euthanasie het meest. Over de manier waarop deze politieke onderwerpen benaderd worden in de partijdiscussies zijn zij allerminst te spreken. De PvdA benadert volgens de geïnterviewden deze problemen vaak op een erg rationele manier en met onvoldoende oog voor de principiële-levensbeschouwelijke kanten ervan. Inhoudelijk gezien staan zij over het algemeen dichter bij de huidige wetgeving. Of zijn zij er nog niet uit (dat gold ook voor tweede-kamerleden). Maar met het officiële PvdA-standpunt, dat abortus vrijlaat en euthanasie legaliseren wil, hebben de christelijke PvdA-leden grote moeite.

Bij andere standpunten waar zij problemen mee hebben, zijn meer onderwerpen met een sterk normatief-levensbeschouwelijke kant. Genoemd worden de individualisering van de maatschappij (te weinig aandacht voor gemeenschap, verantwoordelijkheid van de burgers en de waarde van het gezin) en de rol van staat. Wat dat laatste betreft wordt in de PvdA nog steeds teveel verwacht van de overheid en te weinig van het particulier initiatief en het maatschappelijk middenveld.

Ook laken zij de houding van de partijen aanzien van het bijzonder (christelijk) onderwijs: de PvdA doet het soms voorkomen alsof zij daartegen is. Verder moet de PvdA niet zo huiverig staan tegen subsidieverlening aan levensbeschouwelijke instellingen. 'Men geeft toch ook subsidie aan Philips, waarom dan niet aan kerken?', zo vroeg iemand zich af. De PvdA vindt de Wet Gelijke Behandeling ten onrechte belangrijk; discriminatie kan op die manier toch niet tegen worden gegaan. Ook zou de partij wel eens wat meer aandacht kunnen besteden aan de betekenis van arbeid voor de zingeving van mensen. Politieke onderwerpen die verder genoemd werden en waar de PvdA beter op zou moeten inspelen, zijn: de relatie tussen economische groei en milieu; het armoedepro-

bleem; het profiteren door de 'rijken' van ons belastingsstelsel; tegengas tegen privatiseren; de legalisering van gokken en het 'onbegrepen eigenbelang'. Met dit laatste doelt Van Ooijen dat de PvdA altijd achter de werknemer en de huurder staat, ook als de werknemer en huurder in de praktijk een veel sterkere positie inneemt dan de werkgever of verhuurder.

Onomwonden gaven de geïnterviewden aan waarom zij als christen niet voor een confessionele of christen-democratische partij hebben gekozen. De vraag raakte in de meeste gevallen een gevoelige snaar. In de eerste plaats hebben zij vaak principiële bezwaren: christelijke politiek is te pretentief. Bovendien verbind je de naam van een politieke partij niet zomaar met de naam van Christus, zo meenden zij. Andere bezwaren zijn vooral van praktische aard. Christelijke partijen zijn teveel gericht op de macht, te behoudend van politieke kleur en hebben vaak te weinig oog voor mensen aan de onderkant van de samenleving. Op een enkele uitzondering na is dit voor de geïnterviewden voldoende om in christelijke of christen-democratische partijen momenteel geen reëel alternatief voor de PvdA te zien.

Partijcultuur

Niet alleen politiek-inhoudelijke standpunten spelen bij ervaringen in een partij een rol. Ook de cultuur van de partij doet dat. Bij de partijcultuur gaat het over structuren in de partij (zoals het partijcongres) en de rollen die leden daarin spelen (het kader). Maar ook over ervaringen van individuele leden met betrekking tot het klimaat in de partij en de ongeschreven gedragsregels die daar heersen.

In de gesprekken met de tien geïnterviewde PvdA'ers blijkt dat men niet tevreden is over de politieke cultuur van de PvdA. 'Kil, hard, vechterig', vindt ds. Ruitenbergh de partijcultuur. Door de meesten worden deze typering min of meer onderschreven. Als belangrijkste bezwaren komen naar voren: men gaat niet goed met

elkaar om (de sfeer is hard, met weinig respect of aandacht voor elkaar) en veel kaderleden hebben een te grote carrièredrang. Ook vinden de tien de manier waar-

De politieke cultuur in de PvdA is kil, hard en vechterig

op de besluitvorming plaatsvindt meestal niet juist; de beslissingen worden te vaak *ad-hoc* genomen, zijn uitsluitend op de korte termijn gericht en komen dikwijls zonder voldoende bezinning tot stand. Bovendien worden ze ook in veel gevallen veel te absoluut gepresenteerd.

Sommigen leggen een verband tussen de partijcultuur en gevoeligheden van christenen. Vooral anti-godsdienselijke uitingen, de slechte onderlinge omgang met elkaar en de carrièredrang worden genoemd. Ondanks de negatieve beoordeling van de partijcultuur hebben zij er wel begrip voor. De Partij van de Arbeid 'wil tenminste wat', zoals iemand het uitdrukt. De politieke motivatie van kaderleden wordt als zeer groot ervaren. Ook de ver doorgevoerde democratisering wordt, ondanks alle negatieve bijwerkingen, als positief beschouwd. En de partijcultuur zal in andere partijen niet veel beter zijn, zo denken zij. Bovendien zien sommigen de partij slechts als politiek instrument, meer niet.

Wel denken zij dat het beeld dat buitenstaanders op dit gebied van de PvdA hebben, de stap van geloofsgenoten naar de PvdA zou kunnen belemmeren. De PvdA

moet daar meer oog voor hebben. Na de komst van Nieuw Links is er vooral kritiek op het harde en radicale optreden van deze groep en het nieuwe kader dat in haar voetsporen treedt. De laatste vijftien jaar wordt vooral de polarisatie-strategie en de vergadercultuur bekritiseerd. Opgetekend moet wel worden dat het onderzoek plaats vond voordat de huidige coalitie aantrad. Van 'burgerzin', een strenge minister Kok van Financiën en 'Nieuw Links' had toen nog niemand enige weet.

Geloof en kerk

Bij de oprichting van de Partij van de Arbeid werd het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht nadrukkelijk erkend. Het werd zelfs gewaardeerd, zo stond in artikel 35 van het beginselprogramma, als de leden 'dit verband ook in hun arbeid voor de Partij duidelijk doen blijken'. Op deze wijze werden zowel de antithese van de confessionele partijen als de houding van de SDAP dat godsdienst 'privaatzaak' was verworpen. De PvdA zou in beginsel dus open komen te staan voor belijdende christenen.

Voor in de beginperiode van de partij werd dit 'doorbraak-karakter' van de PvdA volop benadrukt. Christenen werd zelfs de mogelijkheid gegeven om daadwerkelijk bezig te zijn met discussie en bezinning over tal van onderwerpen in eigen kring. Er werden daartoe een protestants-christelijke werkgemeenschap (PCWG) en een Katholieke Werkgemeenschap (KWG) opgericht. Voor de PvdA was het bovendien een prima middel om richting aarzelende christenen propaganda te maken. En voor christenen die de overstap naar de PvdA gemaakt hadden, kon het een soort voorportaal zijn om te acclimatiseren. Eind jaren zestig werden de werkgemeenschappen wegens de geringe belangstelling van gelovige en niet-gelovige leden beëindigd. De geïnterviewden die de werkgemeenschappen nog bewust meegemaakt hebben, verschillen van mening over de waarde die ze gehad hebben voor de par-

tij. Wel wordt erkend dat ze een belangrijke psychologische functie hebben gehad als een soort voorportaal in de partij en als discussieplatform voor de 'doorbrekers'.

De periode na de opheffing van de werkgemeenschappen tot begin jaren tachtig werd gekenmerkt door een zekere desinteresse van de kant van de partij voor de relatie tussen geloof en politiek handelen en het werk van de kerken. Verscheidene doorbraak-christenen van het eerste uur laten hun ongenoegen hierover dan ook publiekelijk blijken. Maar ook was er een weinig actieve inzet van PvdA-christenen zelf. Wat na de werkgemeenschappen een nieuw bezinningscentrum zou moeten worden, het Centrum voor Levensovertuiging en Politiek, werd geen succes. Over de redenen werd getwist, maar aangenomen mag worden dat onvoldoende aandacht van de partijtopy en een te sterke gerichtheid op micro-ethische onderwerpen de voornaamste waren.

Tijdens een bijeenkomst van christelijke leden een partijtopy in Utrecht vlak voor de tweede-kamerverkiezingen in 1977 bleek er veel kritiek te zijn op de interesse van de partij voor geloof en kerk. De partijtopy stelde op haar beurt dat zij onvoldoende bekend was met de kerkelijke oecumenische beweging en verwacht van christenen in de partij meer inzet. Over het betrekkelijk kleine aantal katholieken in de PvdA deed Den Uyl de opmerkelijke uitspraak dat 'het wegvallen van de Katholieke Werkgemeenschap zeer nadelig (heeft) gewerkt'. Verontruste christenen op die bijeenkomst meenden zelfs dat ze door de anti-kerkelijkheid van de PvdA het CDA ingeduwde dreigden te worden. Daarop werd een 'Werkgroep Christenen in de PvdA' opgericht om binnen en buiten de partij de relatie tussen geloof en sociaal-democratie meer aan de orde te gaan stellen.

Bij het maken van een nieuw beginselprogramma, waarbij de invloed van Nieuw Links en de protestbewegingen van de jaren zeventig duidelijk merkbaar was, werd de passage geschrapt waar het 'innig ver-

band' tussen levensovertuiging en politiek handelen wordt gewaardeerd. Volgens de geïnterviewden moet men daar niet te zwaar aan tillen, maar zij hadden het toch liever erin gehouden. Als symbool 'en als geruimtelijke uitwerking' voor het levensbeschouwelijk pluriforme karakter van de partij zou dat goed zijn geweest.

In de jaren tachtig leek de aandacht voor levensbeschouwing en politiek bij de top van de PvdA groter te worden. Het Trefpunt voor levensovertuiging en socialisme werd opgericht. Op die bijeenkomsten (zo'n tweemaal per jaar) spreekt de partijtop met PvdA'ers die kerkelijke functies bekleden. Ook een joodse en humanistische afvaardiging is daarbij aanwezig. Bovendien kwam er van het partijbestuur een 'intentieverklaring' om levensbeschouwelijke vragen meer aan de orde te stellen, met name bij afdelingen van de partij, waar de belangstelling daarvoor traditioneel klein is. Het nieuwe elan van de Arbeiders Gemeenschap der Woodbrookers speelt hierbij een belangrijke rol. Begin jaren tachtig besluit deze zich na jaren van vormingswerk weer meer te gaan richten op politieke contacten met de PvdA. Zij wilde vanuit religieus-socialistische benadering de levensbeschouwelijke discussie binnen de PvdA gaan stimuleren. Dat leidde onder meer tot deze intentieverklaring. Daarnaast schreef het vernieuwingsrapport Beweging Beweegend over kerken en het belang van levensbeschouwelijke achtergronden in de politiek. Toch waren er ook signalen dat de PvdA in de praktijk nog moeite heeft met geloof en kerk. Er werd in 1981 een Protestantse Werkgemeenschap opgericht, omdat er volgens de initiatiefnemers te weinig aandacht in de partij is om over geloof en politiek te spreken. Zij willen dit uitdrukkelijk doen vanuit de invalshoek van de theoloog Karl Barth.

Negatief

Over het algemeen merken de geïnterviewden wel dat een deel van de partijge-

noten negatief denkt over geloof en kerk of er onverschillig over is. Overigens hebben de PvdA-christenen daar veel begrip voor. Als oorzaken noemen zij de volstrekte onbekendheid met, of het hebben van een vertekend beeld van het verschijnsel godsdienst en kerk bij velen. Ook wordt het niet-rationele element van godsdienst verworpen. Bovendien heeft een niet onaanzienlijk deel van de PvdA-achterban negatieve ervaringen (gehad) met kerk en geloof. En, zo menen de geïnterviewden, speelt de identificatie van kerk en confessionele politiek een negatieve rol. Bekend is het voorbeeld van drs. Buskus die bij iemand aanbelt en zegt dat hij van de kerk is. 'Blijf dan maar beneden, want ik ben tegen Collijn', zo luidt de reactie. In de praktijk blijken slechts enkele geïnterviewden het verband tussen hun geloof en de politieke standpuntbepaling openlijk naar buiten te brengen. Sommigen hebben er gewoon moeite mee om het te doen in het niet-kerkelijke klimaat van de partij. Anderen vinden het niet nodig.

Zij vinden het wel goed dat er in de partij organen zijn waar men met elkaar kan spreken over geloofszaken in relatie tot de politiek. Het belang en de waarde ervan worden echter sterk gerelativeerd. Het Trefpunt voor levensovertuiging en socialisme wordt met name nuttig geacht voor het veranderen van de houding van de partijtop ten opzichte van geloof en kerk. De deelname van tweede-kamerleden en de oprichting van plaatselijke Trefpunten verloopt echter nog moeizaam. De Protestantse Werkgemeenschap wordt welwillend gezien, maar speelt een marginale rol. Meer belang hecht men aan de AG der Woodbrookers, ook al is de bekendheid binnen de partij niet groot en zijn voornamelijk vrijzinnig christenen lid.

De inbreng van christenen in de PvdA zou volgens sommige geïnterviewden, behalve door deze organen, ook verbeterd kunnen worden door een groter aantal goed geprofileerde christelijke leden in vertegenwoordigende functies te plaat-

sen. Wel moet er voor gewaakt worden dat christenen niet buiten de geijkte paden om en onder de dekmantel 'christen' binnen de partij carrière willen maken of standpunten gaan veranderen. Genoemd wordt het voorbeeld – opnieuw actueel – om de ex-CDA'er J.N. Scholten hoog de partij in te *pushen*.

Conclusies

Uit de gesprekken en de literatuur, die hier helaas maar zeer sumier behandeld kon worden, valt het één en ander te concluderen. In de eerste plaats blijkt dat christelijke leden van de Partij van de Arbeid voor deze partij kiezen uit ethisch-normatieve overwegingen. Daarmee wordt bedoeld dat bepaalde (in dit geval christelijke) normen en waarden, die zij van groot belang vinden voor het persoonlijk en politiek handelen (de ethiek dus), voor de politiek richtinggevend moeten zijn. Het blijkt immers dat de aan de Bijbel ontleende normen en waarden als gerechtigheid en solidariteit (met de zwakkeren in de samenleving) de belangrijkste redenen zijn om lid van de PvdA te worden. Dat de PvdA wil streven naar een rechtvaardiger (inter)nationale samenleving is voor de meesten van doorslaggevend belang.

Ook blijkt dat zij juist moeite hebben met standpunten waar bepaalde waarden en normen in het gedrang komen. Zoals onvoldoende aandacht voor ethische consequenties van leven en dood, gemeenschap versus individualisering, het belang van zorg voor elkaar, de rol van maatschappelijke organisaties en levensbeschouwelijke instellingen. Zaken met een sterk ethisch-normatieve kant.

Bovendien wordt de motivatie van het lidmaatschap van de PvdA gesteld in termen van politiek-normatieve rechtvaardiging en niet primair in termen van concrete beleidsdoelstellingen. Met andere woorden: concrete standpunten van de PvdA zijn niet doorslaggevend bij de keuze van de geïnterviewden. Wel de koers, de richting waarin de politiek gestalte moet krij-

gen. Ondanks forse bezwaren op bepaalde, concrete standpunten, vinden zij voldoende terug van wat zij belangrijk vinden voor de keuze van een politieke partij. Kritiek op 'christelijke' politiek is ook terug te voeren op het belang van christelijke waarden en normen. Zij zijn tegen het schaden van geloof en kerk (principiële bezwaren) en/of ontevreden over de invulling van die normen en waarden (praktische bezwaren).

Deze benadering – een keuze voor de PvdA vanuit ethisch-normatieve overweging – komt in hoofdlijnen overeen met die van de religieus-socialisten, verenigd in de AG der Woodbrookers. Voor de AG wordt politieke standpuntbepaling uiteindelijk gezien als consequentie van een ethische keuze. Of, zoals zij het verwoord hebben in een reactie op de discussie-rapporten 'Schuivende Panelen' en 'Bewogen Beweging': 'politiek is meer dan alleen analyse. Ze kan niet zonder ethische afwegingen en uiteindelijk gaat het om de verwerkelijking van waarden'. De AG omschrijft politiek dan ook als een strijd om waarden.

Duidelijk spreekt hieruit de benadering van AG-voorman Banning die sociaal-democratie eens omschreef als een streven naar gerechtigheid. Bepalend voor deze normatieve benadering was Bannings mensbeeld. Hij zag de mens niet primair als een producerend wezen (zoals Marx), maar ook als een creatief en gemeenschapswezen die de opdracht heeft waarden te verwezenlijken waarin hij geloofde.

Net als hun vroegere voorman stellen de religieus-socialisten van de AG de bezinning op waarden en normen centraal. Kernbegrippen daarbij zijn gemeenschap en verantwoordelijkheid. 'Bij de sociaal-democratie moet de ontplooiing van de mens staan in relatie tot de ander, in dienst van de gemeenschap', zo stelt de AG.

De AG heeft daarom veel aandacht voor negatieve kanten van de individualisering (minder gemeenschap en verantwoordelijkheid). Verder is de AG van mening dat de overheid zich terughoudender moet

opstellen en dat mensen vaak mondig genoeg zijn om eigen verantwoordelijkheid te dragen. Ook zou de PvdA meer betekenis moeten hechten aan het maatschappelijk middenveld. Niet toevallig zaken die ook door de geïnterviewden worden genoemd.

Wellicht is het niet echt opmerkelijk dat christelijke leden deze door mij zo aangeduide 'ethisch-normatieve' benadering gemeenschappelijk hebben. Maar binnen de Partij van de Arbeid lijken zij zich daardoor wel te onderscheiden van andere benaderingen. In die zin nemen de christenen in de partij een aparte plaats in. Het voert hier te ver om uitgebreid in te gaan op de andere 'stromingen' in de partij. Maar voor de duidelijkheid zal ik de belangrijkste kort noemen, zoals ze in de vernieuwingsdiscussie die momenteel – zij het op een zeer laag pitje – gevoerd wordt, naar voren komen.

Een belangrijke benadering binnen de sociaal-democratie stelt de individualisering en de daaraan gekoppelde ontplooiing van de mens centraal. Het discussierapport 'Schuivende Panelen' is doortrokken van deze lijn. De individualisering wordt bijna als iets deterministisch gezien, terwijl negatieve kanten (als vereenzaming en gebrek aan verantwoordelijkheid van mensen) nauwelijks worden opgemerkt. AG-voorzitter C. Huijssen (oud-tweede-kamerlid van de CHU) noemt deze benadering zelfs 'hedonistisch socialisme'. De ontplooiing van de mens wordt los gezien van waarden als gemeenschap en plichtsbef. Er komen hoe dan ook weinig waarden en normen expliciet uit naar voren, aldus Huijssen, die de benadering van zijn AG als tegenstelling 'calvinistisch socialisme' noemt.

Nog sterkere accenten op de individualisering legt P. Kalma, directeur van de Wiardi Beckman Stichting van de PvdA. Men zou dit de 'socialistisch-liberale' benadering kunnen noemen. Kalma prijst het individualisme en noemt de sociaal-democratie niet anders dan 'georganiseerd liberalisme'. De kritiek op de schaduwzijden

van de individualisering en de roep om nieuwe sociale verbanden vindt hij getuigen van '(neo)socialistisch sentiment'. Hij noemt de kritiek van christen-socialisten in de PvdA vergelijkbaar met de neo-conservatieve cultuurkritiek die hij ook bij CDA aantreft. En dat is in de PvdA beslist geen compliment.

Tenslotte is er ook een 'stroming' in de PvdA die de sociaal-democratie ziet als 'belangenpartij'. Het tweede-kamerlid De Pree vindt de essentie van PvdA-politiek gelegen in de behartiging van belangen van bepaalde groepen 'en niet in een ethisch beginsel, want dat lijkt me drijfzand'. Volgens hem is het gevaar aanwezig dat zo'n 'ethisch reveil' blijft steken in mooie woorden. In tegenstelling tot de geïnterviewde christenen gaat hij dus niet uit van een directe relatie tussen zijn politieke keuze en christelijke waarden en normen. Het huidige PvdA-beginselprogramma is doortrokken van het denken in 'belangen' en 'belangengroepen'.

Harmonie

De ethisch-normatieve benadering van de sociaal-democratie blijkt ook op het terrein van de politieke cultuur van toepassing te zijn. Niet alleen de politieke doeleinden, maar ook de wijze waarop die doeleinden bereikt dienen te worden, moeten voldoen aan de voor hen van belang zijnde waarden en normen.

Die waarden worden concreet genoemd: samenwerking, harmonie en dialoog worden in de politieke cultuur van de PvdA node gemist. De polarisatie-strategie (tot begin jaren tachtig de PvdA-strategie) wordt unaniem afgewezen, onder meer omdat het andersdenkenden en mede-christenen in andere partij onnodig van de sociaal-democratie vervreemdt. Ook vinden de PvdA-christenen dat er bij partijgenoten onvoldoende aandacht is voor waarden als plicht (tegenover recht), dienstbaarheid (tegenover weerbaarheid) en tevredenheid (tegenover het alsmear meer krijgen).

Uit de opmerkingen van de geïnterviewden valt ook op te merken dat zij bij de besluitvorming in de partij een zekere bezinning over politieke onderwerpen erg missen. Ook dit heeft te maken met de ethisch-normatieve benadering. Als men immers uitgaat van de veronderstelling dat bij politiek de verwezenlijking van waarden en normen voorop staat, zullen bij de besluitvorming die waarden en normen richtinggevend moeten zijn. Om de besluiten daaraan te toetsen en om consequenties van beleid die van invloed zijn op bepaalde waarden te kunnen achterhalen, is bezinning en discussie vooraf onmisbaar.

Opvallend is dat, ondanks deze stevige kritiek over de partijcultuur, door de meesten met een zekere berusting, mildheid en begrip wordt gesproken. Het weegt blijkbaar niet zo zwaar dat de loyaliteit aan de PvdA hieronder sterk te lijden heeft. Politiek wordt als middel beschouwd, dat bovendien 'gebrekig mensenwerk is'. Vandaar de afkeer van absolute standpunten en de afwijzing van de gedachte dat socialisme een levensovertuiging kan zijn. Gezelligheid en vriendschap lijken zij niet bij de PvdA te zoeken. En zeker niet te vinden.

De keerzijde is wel dat zij zich kunnen voorstellen dat het beeld dat men van de partijcultuur krijgt, personen buiten de partij nogal eens afschrikt. Verscheidenen geven toe dat protestanten en katholieken erg gevoelig zijn voor de sfeer in een partij. Een gebrek aan de vertrouwde 'nestgeur' zou dan ook wel eens de reden van aarzelende christenen voor de huiver voor de PvdA kunnen zijn. Bij de Doorbraak was dat al een groot probleem. Men moest ertoe worden gebracht de eigen groep te verlaten. Men was daarom eerder 'uitbreker' dan 'doorbreker'. Maar toen had men meer oog voor deze gevoeligheden.

Moeite met geloof

Dat brengt ons bij de laatste conclusie uit het onderzoek: de houding binnen de PvdA ten opzichte van geloof en kerk. Het

lijkt dat de PvdA moeite heeft met het gestalte geven aan het levensbeschouwelijk pluriforme karakter van de partij. Leden

---

In de gewesten en afdelingen van de PvdA is de aandacht voor levensbeschouwing klein

---

die in de politieke praktijk een relatie willen leggen tussen hun geloof en het politiek handelen ontmoeten niet alleen bepaalde weerstanden, maar hebben ook weinig mogelijkheden om met levensbeschouwelijke achtergronden bezig te zijn.

Officieel worden er door de partijtop nooit belemmeringen opgeworpen, maar in de praktijk blijkt het allemaal wat moeilijker te gaan met geloven in de PvdA. Bij bepaalde delen van de partij (veel traditioneel niet-gelovigen en ex-kerkelijken) en dan vooral in gewesten en afdelingen in de PvdA is de aandacht voor levensbeschouwing gering. Men treft er vaak een anti-godsdienstig of anti-kerkelijk klimaat aan.

Christelijke leden hebben daar zelf weinig aan kunnen veranderen. Enerzijds juist vanwege het klimaat, maar ook omdat christenen er nooit hard aan gewerkt hebben om dat te veranderen. Dat komt omdat ze een aanzienlijke minderheid in de partij zijn, maar ook omdat ze aarzelingen hebben om levensbeschouwelijke vragen aan de orde te stellen. Factoren als het verleden van de kerk en de angst om als christen te pretentius over te komen, lijken daarmee te maken te hebben. Het heeft iets van een vicieuze cirkel: vanwege het gebrek aan openheid voor levensovertui-

ging in de partij stelt men dit probleem niet aan de orde en omdat men dat niet of nauwelijks doet, verandert het klimaat in de PvdA ook niet. Zeker als veel christelijke leden het op afdelingsvergaderingen laten afweten (juist vanwege de sfeer), wat nog al eens het geval is.

Voor degenen die zich wel met bezinning willen bezighouden, zijn er wel enkele organen. Maar ze zijn bestemd voor of een select gezelschap (zoals de kerkelijke elite in het Trefpunt), of slechts voor een specifieke groep christenen (Barthianen in de Protestantse Werkgemeenschap en vrijzinnigen in de AG). Christenen uit de zogenaamde midden-orthodoxe hoek kunnen op het gebied van levensbeschouwelijke bezinning nergens aan hun trekken komen. Maar het lijkt er ook op dat veel christenen zich er ook niet echt druk over maken. Alleen de AG der Woodbrookers willen zich uitgesproken profileren in het politieke vernieuwingsdebat als religieus-socialisten.

Aantrekkelijkheid PvdA

De geïnterviewde christelijke leden van de Partij van de Arbeid hebben openhartig over ervaringen in hun partij verteld. Het blijkt dat ze kritische leden zijn, maar ook erg loyaal. Het tweede-kamerlid Stoffelen zegt het misschien het kernachtigst: 'De PvdA is een verrukkelijke klerepartij'.

De kritisch-loyale PvdA-christenen weten daarnaast drommels goed dat vooral de partijcultuur en de houding van de PvdA ten opzichte van het christelijk geloof voor aarzelende buitenstaanders behoorlijke drempels zijn om toe te treden. Zelfs in het stemhokje weerhoudt dat kiezers ervan hun stem aan de PvdA te geven.

Zo blijkt uit een politologisch onderzoek naar het stemgedrag dat een vrij hoog percentage personen die politiek-inhoudelijk op de PvdA-lijn zaten, toch voor het CDA kozen.² Vergeleken met andere politieke voorkeuren was dit de grootste afwijking. Er zijn blijkbaar ook andere factoren dan de standpunten die een rol spe-

len. Vaak wordt daarbij verwezen naar mensen die per definitie altijd op een partij met een 'C' in de naam stemmen, los van politieke afwegingen. Voor bepaalde groepen kiezers zal dat zeker gelden. Maar voor anderen zullen zaken als partijcultuur en (vermeende) anti-christelijkheid de afweging wel degelijk beïnvloeden. Er zullen kiezers zijn die niet zozeer door het CDA aangetrokken worden, maar door de PvdA worden afgestoten. Ook de geïnterviewden geven dat toe. 'De linkervleugel van het CDA wordt geen lid van de PvdA omdat men wordt afgeschrikt door de anti-godsdienstigheid in de PvdA', aldus De Lange.

Natuurlijk zullen daarbij ook vaak vooroordelen en gehechtheid aan het 'eigen nest' meespelen. Toch moet het voor de PvdA-top een zorg zijn dat ze op die manier een potentiële groep kiezers (en leden) buiten de deur houdt. Wellicht dat de commissie-Van Kemenade ook dit aspect in haar studie kan meenemen.

Maar ook het CDA moet niet onderschatten hoeveel progressieve christenen 'noodgedwongen' op het CDA blijven stemmen. Terwijl de aandacht bij de verkiezingen tegenwoordig vooral gericht is op het winnen van de stem van niet-gelovigen (de 'omgekeerde doorbraak'), wordt wel eens vergeten dat deze 'kritische' groep kiezers er ook nog is. Hun stem zou letterlijk wat meer de aandacht van de partijtop kunnen gebruiken, want wellicht dat zij ooit op een bepaald moment toch afhaken als het hen politiek-inhoudelijk echt te bar in het CDA wordt. En als de PvdA qua klimaat wint aan aantrekkelijkheid.

Inbreng christenen in PvdA

In de PvdA spelen christenen en hun

2. Een onderzoek van J.J. van Cuilenburg e.a., Kiezers en issue: over politiek-inhoudelijke afweging, in: Acta Politica. Meppel 1980, blz. 309. Het bleek dat 14,3 procent van de kiezers, waarvan de onderzoekers voorspelden dat zij op de PvdA zouden stemmen, dat in werkelijkheid deden op het CDA. In absolute en in relatieve zin de grootste foutencategorie.

ethisch-normatieve benadering een marginale rol. Maar afgezien van een zeer gemotiveerde beweging als de AG der Woodbrookers, maken zij zich er zelf ook niet druk om. Toch is dat vreemd, juist omdat zij in het vernieuwingsdebat een geheel eigen en zinnige inbreng kunnen hebben. De ethisch-normatieve benadering lijkt na het definitieve einde van de invloed van Nieuw Links in de partij, minder tegen een muur van onbegrip op te lopen dan enkele jaren geleden. Bovendien kunnen zij op die manier de dreigende invloed van Nieuw Flinks wat temperen. En de katholieke Wöltgens kan in zijn benadering van plicht, soberheid én rechtvaardigheid best een steuntje in de rug gebruiken.

Niemand minder dan wijlen oud-premier Den Uyl riep in 1978 al op 'dat een ethisch reveil, waar niet aan te ontkomen valt, en dat alles te maken heeft met gewetensvol maatschappelijk en politiek handelen, dat dat ethisch reveil in de Partij van de Arbeid door de inbreng van christenen handen en voeten moet krijgen'. En tien jaar later – wanneer dat blijkbaar nog niet gebeurd is – zegt P. Scheffer van de Wiardi Beckman Stichting de inbreng van PvdA-christenen te missen. 'Wat me opvalt is de grote behoefte aan assimilatie onder mensen van christelijke huize in de PvdA. Ze willen overal op aangesproken worden, behalve op hun religieuze achtergrond. Die behoefte is wel begrijpelijk, maar niet erg productief. Want slechts in de mate dat de PvdA deze erfenis van christelijk geïnspireerd engagement waardeert en de dragers van deze traditie hun eigen specifieke rol meer waarderen, kan binnen de PvdA een werkelijke interesse in het religieuze leven in Nederland en meer in het bijzonder in het CDA ontstaan'.

Mening over CDA

Dat brengt me op het laatste punt: de houding van christenen in de PvdA ten opzichte van het CDA. Hoewel ze met hun ethisch-normatieve benadering dichterbij de politieke benadering van het CDA

staan dan enig andere groep in de PvdA, hoeft men zich over de genegenheid tot de christen-democratie geen illusies te maken.

Een aantal ziet het CDA als een gegeven waar je als PvdA nu eenmaal zaken mee moet doen; anderen hebben een duidelijke afkeer van het CDA. Opvallend is dat in de eerste groep voornamelijk personen zitten die wat verder afstaan van de dagelijkse politiek en in verbanden actief zijn die zich bezig houden met de relatie tussen het geloof en de sociaal-democratie. De anderen bestaan uit eerste- en tweede-kamerleden, die vrijwel dagelijks met christen-democraten te maken hebben. Aangetekend moet wel worden dat ten tijde van het onderzoek de huidige coalitie zelfs nog niet in zicht was. Zo zegt ds. Spijkerboer het altijd stom te hebben gevonden om 'de mensen met wie je moet samenwerken te gaan vernederen'. Maar ook degenen die het CDA niet helemaal afschrijven, geven wel aan dat er enorme resentimenten in de PvdA tegenover het CDA leven. Het kamerlid Stoffelen geeft daar zelf voorbeelden van. Volgens hem is het tekenend dat er in de CDA-fractie geen enkele priester of dominee zit en in de PvdA-fractie wel. 'Persoonlijk vind ik dat mensen met maar een greintje christelijke inspiratie in hun lijf niet daar horen, maar bij ons'. Stoffelen meent dat 'het CDA alleen maar geïnteresseerd is in macht, macht..., dan een hele tijd niets, dan weer macht en nog in iets anders'.

Het is duidelijk dat voor een beter klimaat tussen PvdA en CDA, waar ook tijdens deze coalitie niet echt belangstelling voor is, de beroepspolitici niet echt de aangewezen personen zijn. Voor het democratisch gehalte van ons systeem zou het goed zijn als 2/3 deel van het electoraat nu eens echt 'on speaking terms' met elkaar zouden komen. Want onderhuids sluimert er nog heel wat. Tussen christenen en sociaal-democratie zal altijd een zekere spanning blijven bestaan. Maar het is toch jammer dat een historicus, in dit ge-

val D. Bosscher, veertig jaar na de Doorbraak, nog steeds moet schrijven: 'Wie links is en gelovig, en niet tot een politieke splinter wil behoren, kan anno 1986 heel goed bij de PvdA terecht, maar moet dan wel de nodige onverschilligheid of zelfs argwaan voor lief nemen. Daar moge niets

aan te doen zijn, helemaal eerlijk tegenover de geschiedenis is het niet'.

